

Om å tenke litteraturhistorien på nytt – med utgangspunkt i norsk romantikkforskning

Literary History Revisited. Norwegian Romanticism and Beyond

Erik Bjerck Hagen

(f. 1961) Professor i allmenn litteraturvitenskap ved UiB. Har utgitt bøker som *Hva er litteraturvitenskap* (2003), *Litteraturkritikk. En introduksjon* (2004) og *Kampen om litteraturen. Hovedlinjer i norsk litteraturforskning og -kritikk 1920–2011* (2012).

Erik.Hagen@uib.no

ABSTRACT

The article argues that literary history and historiography ought to be revitalized as central concerns for literary studies. A critical discussion of the arguments raised against literary historiography in the early 1980s serves as the article's point of departure, while the main section analyzes the concept of Romanticism as it has been used in various historical classifications of Norwegian literature. The link between Romanticism and Realism is seen as a possible clue to a creative renewal of the entire historiographical tradition.

Keywords

Literary history, Romanticism, Realism, historiography, Ernst Sars, Christen Collin, Francis Bull, Asbjørn Aarseth, Atle Kittang

I. HVA SKJEDDE MED LITTERATURHISTORIEN?

Går det an å si noe nytt om norsk litteraturhistorie og litteraturhistorieskriving?

Snart førti år er gått siden saken sist ble noe særlig diskutert. Dét var i årene som fulgte den nye litteraturhistorien som utkom i 1975, i seks bind, redigert av Edvard Beyer. Denne Beyer-historien skuffet de fleste akademiske lesere, og dét av minst tre grunner. For det første minnet den for mye om den større *Bull & Paasche* som hadde kommet i sin andre utgave i årene rundt 1960. For det andre hadde ikke Beyer & Co innarbeidet særlig mange av de nye perspektivene fra sekstitallets teorieksplosjoner, blant dem marxisme, psykoanalyse, hermeneutikk og strukturalisme. For det tredje lot Beyer og hans medforfattere som

om litteraturhistorie fortsatt var *mulig å skrive*, og på slutten av 1970-tallet mente man at dette ikke lenger var så mulig. Litteraturhistorie var iallfall ikke noe man kunne skrive med god samvittighet, for uansett hva man skrev i den retning, syntes det dømt til å bli ideologiske konstruksjoner og litteraturmytologi, ikke *litteraturvitenskap*. Av denne skepsisen oppstod forskningsprosjektet «Teori og praksis i litteraturhistorieskrivinga» (1977–1980), som med årene resulterte i tre bøker: Asbjørn Aarseths *Realismen som myte* (1981) og *Romantikken som konstruksjon* (1985) og dessuten *Om litteraturhistorieskriving* (1983), der Atle Kittang og Per Meldahl skrev brorparten.¹ Den datidige refleksjonen rundt problemet kan sies å ha toppet seg med disse bøkene.

Aarseths to bøker er ikke skeptiske til litteraturhistorieskriving som sådan. De sier også mye nyttig om romantikk- og realismebegrepene skandinaviske historie, og Aarseth fortjener ros for å ha foreslått kraftige endringer i bruken av disse begrepene. Han ville ha bort realismebegrepet, fordi han mente at det var blitt et håpløst inflatert honnørord, og fordi det ga inntrykk av at litteraturen beskriver virkeligheten på en uproblematisk eller naiv eller for direkte måte. Til gjengjeld utvidet han romantikkbegrepet til å gjelde hele perioden fra 1820 til 1914 og delte dette da heller inn i syv underavdelinger. Disse kalte han sentimental-, universal-, vital-, nasjonal-, liberal-, sosial- og regionalromantikk. Tanken var at alle periodens forfattere kunne analyseres med en kombinasjon av slike begreper, samtidig som altså realismen «fjernes [...] fra den litteraturhistoriske periodiseringens vokabular».²

Problemene med dette revisjonsforsøket var imidlertid ikke så få: For det første var ikke oppgjøret med realismebegrepets angivelig teoretiske naivitet særlig overbevisende. For det andre ble de ulike romantikkbegrepene plassert ganske pent og pyntelig etter hverandre, slik at de til forveksling lignet gamle og velkjente begreper. Den gamle realismen ble til liberalromantikk, den gamle naturalismen ble til sosialromantikk, den gamle nyromantikken ble til vitalromantikk, osv.³ For det tredje analyserte Aarseth aldri hvordan begrepene skulle kunne komme til anvendelse i forbindelse med 1800-tallets store forfattere som Ibsen, Bjørnson, Vinje, Collett, Wergeland og Welhaven. Lite ble altså egentlig vunnet, og lite ble da også endret.

Kittang og Meldahl gikk mer ideologikritisk til verks og ville avsløre hvilke skjulte forutsetninger som lå til grunn for at forskere som Bull og Paasche kunne skrive som de gjorde. For eksempel ble det hevdet at Bulls bind 4, om tiden fra 1848 og fremover, representerte «en stigende glorifisering av individet»,⁴ og at bindet dermed hadde «ein nær samanheng med den sentrale rollen individtenkinga meir og meir kom til å spele i borgarleg ideologi».⁵ Én svakhet ved en slik kritikk var at begrepene «individ» og «borgerlig» ikke selv ble underkastet noen kritisk diskusjon. Samme mangel på empiriske undersøkelser ligger til grunn når Bulls metode kalles «ein allmenn kausaldeterminisme mellom liv og verk», eller når Kittang lar den berømte konklusjonen av Bulls tohundreogfemti sider lange

1. Hans H. Skei bidro dessuten med det kortere kapittelet «Aasmund Olavsson Vinje og litteraturhistoria».

2. Aarseth 1985, 244.

3. Denne innvendingen ble fra første stund rettet mot *Norsk litteratur i tusen år*, der Aarseth var medforfatter. Alvild Dvergsdal nevner om Aarseths kapittel at «de litterære kategoriene likevel i stor grad er beholdt» (Dvergsdal 1994, 8), og Henning Wærp snakker om «i stor grad gammel vin på nye flasker» (Wærp 1994, 18).

4. Meldahl 1983, s. 244.

5. Kittang 1983, s. 53.

analyse av Bjørnson – «det største og rikeste menneskeliv noen nordmann har levd» – danne utgangspunkt for en konklusjon om at Bull generelt ser «Litteraturen sjølv som harmonisk-heilskapleg uttrykk for Det Gode, Det Sanne, Det Vakre og Det Menneskelige, boren fram av Diktaren som Nasjonens fortetta symbol.»⁶ Denne type kritikk virker nå mer mytologiserende enn noe som finnes i Bulls eget verk, som verken lot forfatternes liv bestemme verkenes mening eller ga inntrykk av at Bjørnson var ett med nasjonen eller diktingen eller noe som helst annet. Bjørnson er først og fremst Bjørnson, også hos Bull.

Selvsagt vil det i alle historiske fremstillinger finnes det Kittang kaller «eksklusjonar og fortrengringar, ideologiske interesser og historisk-mytiske forståingsmodellar», og selvsagt har Kittang rett i at kvinnelitteratur, arbeiderlitteratur og populærlitteratur hadde fått en stemoderlig plass i de klassiske litteraturhistoriene.⁷ Mindre opplagt er det at en eventuell inkludering av disse undertrykte typene litteratur drastisk vil endre prinsippene for hvordan vi skriver litteraturhistorie. Kittangs lange diskusjon avsluttes også på en påfallende resignert måte, med formuleringer som at «[d]en litteraturhistoriske diskursen er ein mangearta og høgst samansett kulturspesifikk *produksjon av mening* ...».⁸ Jeg tror vi nå kan ta for gitt at forskere fra Hartvig Lassen på 1860-tallet til Bull og Edvard Beyer var like klar over at de drev med «kulturspesifikk produksjon av mening» som senere litteraturforskere har vært det. Vi kan samtidig ta det for gitt at en bok som *Om litteraturhistorieskriving* med nødvendighet fikk sitt eget sett «eksklusjonar og fortrengringar». Det ideologikritiske mistankens blikk som søker seg under tingenes overflate, ser sjelden den mytologiserende gehalt i selve den gjennomskuende bevegelsen eller i de betingelser den utgår fra. Nettopp fordi ideologikritikerne ser seg i stand til å gjennomskue andre, er de ofte desto mer blinde for hva de ikke har gjennomskuet i seg selv.

Alt i alt kan vi si at synspunktene formulert tidlig på 1980-tallet har hatt sterk innflytelse for så vidt som litteraturhistorieskriving senere ikke har hatt høy prestisje, men vi kan ikke dermed si at synspunktene fremstår som overbevisende i dag. Iallfall kan vi ikke uten videre si at litteraturhistorieskrivingen med årene er blitt vist å være spesielt mye vanskeligere å praktisere enn før – eller mer illegitim eller mer umulig. *Bull & Paasche* er dessuten fortsatt et sentralt verk i norsk litteraturvitenskap, kanskje det mest sentrale. Uansett hvordan vi leser litterære enkeltverk og enkeltforfattere, må det kunne være av stor interesse hvordan slike plasserer seg langs historiske hovedlinjer og i diskuterbare mønstre og strukturer.

Så blir likevel spørsmålet hvordan en tenkt ny *Bull & Paasche* ville kunne ha sett ut i dag. Ville den hatt et annet innhold enn før? Ville den ha blitt organisert på en annen måte? I så fall hvilken? At en slik ny historie ville hatt flere kvinner med, mer populærlitteratur, osv., er jo helt klart. Den ville også hatt mindre biografisk stoff, ikke minst fordi dette stoffet allerede ble etablert av de gamle forskerne, og den ville ha måttet innarbeide flere perspektiver fra internasjonal litteraturforskning, ikke minst knyttet til litteraturhistoriografiske hovedbegreper som romantikk, realisme og modernisme.

Det sentrale spørsmålet gjelder kanskje nettopp disse hovedbegrepene. I den grad romantikk, realisme og modernisme (eller gode erstatninger for dem) fortsatt fungerer, har

6. Kittang 1983, s. 57 og s. 106.

7. Kittang 1983, s. 67 og s. 89.

8. Kittang 1983, s. 108.

vi ennå en litteraturhistoriografisk tradisjon. I den grad de ikke fungerer, kan vi stille spørsmål ved hele genren litteraturhistorieskriving slik vi kjenner den. Da vil genren kunne omformes til rene forfatterskapsanalyser, rene verkanalyser eller eventuelt til en beretning der litteraturen bare sees som en mindre del av større historiske tidsbilder: Litteratur i ulike typer samspill med vitenskap, teknologi, billedkunst, musikk, klassekamp, politiske reformer, sosiale endringer, osv., osv. Uten en relativt sterk vekt på de viktigste epokebegrepene mister litteraturhistorien både sin gjenkjennelighet og sin egenart, sin egentynge.

Men hva vil det si at et begrep av typen «romantikk» fortsatt fungerer?

Begrepet er iallfall veletablert, det virker ikke helt tomt og abstrakt, og det har ikke helt gått i oppløsning ved å romme for mange motstridende elementer. På den annen side kan det lett bli et stivnet og lettvint begrep, ensidig definert, overflatisk brukt til å dekke over nyanser og interessante spenninger. Det er derfor viktig at det synliggjøres som et *omstridt begrep*, et begrep som egentlig ikke bør brukes uten også å fornyes på en kritisk måte. Vil så en slik flytende prosess kunne være enhetlig nok til å forme en balanse mellom det mangfold eller de spenninger begrepet rommer, og den ordensskapende ro det også gir tanken og kulturen? Begreper *skal* gi orden og ro og kontroll, også i litteraturforskningen, selv om vi vet at slike tilstander alltid er truet og bør være det.

For å få et virkelig godt grep om de litteraturhistoriografiske begrepene fortsatte anvendelighet, kreves to ting. Vi må se på begrepene historie, slik de spiller seg ut i ulike land, og vi må se hvordan det er mulig å relatere dem til beslektede begreper. Denne artikkelen bruker som hovedeksempel hvordan romantikkbegrepets norske historie ser ut, og den gir deretter noen hint om hvordan relasjonen spesielt til realismebegrepet (fortsett i Norge) kan fremstilles. Jeg argumenterer for at det er den tradisjonen som tenker realismen som en langt på vei integrert del av romantikken, som også best viser litteraturhistoriografiens kreative muligheter i dag.

II. NORSK LITTERÆR ROMANTIKK: FIRE GRUNNHOLDNINGER

I Danmark dateres gjerne romantikken til våren 1802 og den norske Schelling-eleven Henrich Steffens' innflytelse på den unge Adam Oehlenschläger. Steffens holdt foredrag i København om den nye tyske filosofi og erklærte at Lessing ikke var mye til dikter. Oehlenschläger var til stede og hadde protestert på det sterkeste, men skal senere ha blitt omvendt etter en seksten timer lang samtale.⁹ Ifølge Aarseth var det likevel først med Georg Brandes at «romantikkbegrepet kom i vanlig bruk som periodebetegnelse for dansk litteratur i første del av det 19. århundre».¹⁰ I Sverige snakket man om en nyromantisk skole fra 1820-tallet av, men i verket *Illustrerad Svensk Litteraturhistoria* er det først i en tredje utgave, fra 1929, at romantikken blir en samlet betegnelse på den litterære epoken tidlig på 1800-tallet.¹¹ Tilsvarende er det først med Fredrik Paasches tredje bind av *Norsk Litteraturhistorie* (1932) at det samme omsider og med autoritet kan skje i Norge.¹²

9. Se Billeskov Jansen 1958, s. 15.

10. Aarseth 1985, s. 98.

11. Se Aarseth 1985, s. 35.

12. Kristian Elsters litteraturhistorie fra 1924 opererer med kapitteloverskrifter som «Wergelandstiden 1820–1845» og «Det national-romantiske gjennombrud 1845–1855».

Mellom Brandes og Paasche har imidlertid begrepet hatt en komplisert og motsetningsfull historie, og Paasches posisjonering er like diskutabel som den er innflytelsesrik.

I alt kan vi snakke om fire hovedfaser i det norske romantikk-begrepets historie. Vi kan kalle disse: den avvisende, den realistiske, den idealistiske og den dekonstruktive. Rekkefølgen er i seg selv av stor interesse.

1. Den avvisende fase

Georg Brandes kan sies å innlede denne fasen, skjønt han selv er høyst tvetydig i sin omgang med romantisk litteratur. På den ene side feirer han i sitt seksbindsverk *Hovedstrøminger i det 19. Aarhundredes Litteratur* mange forfattere det i dag er naturlig å plassere som romantikere av en eller annen type: Rousseau, Goethe, Stendhal, Balzac og de store engelske poetene tidlig på 1800-tallet, fra Wordsworth til Keats. På den annen side bruker han gjerne selve ordet «romantisk» negativt, som betegnelse på litteratur som tenderer mot virkelighetsflukt. Innledningsvis i bind 2, *Den Romantiske Skole i Tyskland* (1873), skriver han at «[i] det Store og Hele betragtet er den tyske Romantik Reaktion». Han utdyper:

Sprogligt har Romantiken ved Billeder uden sanselig Bestemthed, ved Misbrug af Udtryk for det Selvsomme, Dæmrende, Hemmelighedsfulde, ved Former og Vendinger af Fortidssproget, ved den Hensigt at være uforstaaelig for de almindelige oplyste Mennesker mindre beriget end forringet og fordærvet de poetiske Kunstmidler og den digteriske Stil.¹³

Bind 4 av sitt verk kaller Brandes *Naturalismen i England*. Engelske diktere var ifølge ham mer direkte interessert i virkeligheten enn andre, og det falt ham derfor ikke inn å kalle dem romantikere. Den engelsk poesi bærer i seg «Spirer til alle frisindede Ideer og alle frigørende Bedrifter, som den europæiske Kultur siden da har virkeliggjort». Så påfallende er den engelske «saftigt mættede, kraftige Virkelighedssans» at den overtrumfer alle konservative tilbøyeligheter hos enkeltdikterne. Naturalismen «gjennomtrænger det romantiske Overnaturlighedshang hos Coleridge ikke mindre end den højkirkelige Aabenbaringstro hos Wordsworth, den atheistiske Aandetro hos Shelley, det revolutionære Frisind hos Byron og den historiske Interesse hos Scott. Hos alle Digterne behersker den deres personlige Tro og deres poetiske Retning».¹⁴

Shelley settes opp som den fremadskuende kontrasten til en urromantiker som Novalis:

For Novalis var Sandheden Digt og Drøm, for Shelley var den Frihed. For Novalis var den en fast og mægtig Kirke, for Shelley var den et kæmpende Kætteeri; for Novalis et Væsen som beklede Troner og Pavestole, for Shelley et Væsen uden Myndighed.¹⁵

Selv om Brandes ikke underkaster begrepet som sådant noen fyllestgjørende diskusjon, gir hans store verk slik også et portrett av hvordan spredte romantikere ivaretok alt som var godt i 1700-tallets opplysning og førte det over mot hans egen tids «realisme». Mangelen på

13. Brandes 1900 IV, s. 201.

14. Brandes 1900 V, s. 271 og s. 276.

15. Brandes 1900 IV, s. 372.

nærmere diskusjon samt Brandes' eget sterkt fremskrittssorienterte perspektiv, åpnet samtidig for en senere standardforestilling om en bevegelse fra umoden, idealiserende romantikk til en moden og kritisk realisme. Denne tendensen blir forsterket av at Brandes nedvurderer dansk romantisk diktning, og av at han tidlig på 1870-tallet ennå ikke interesserte seg stort for norsk diktning, med unntak av Ibsen, som han tidlig kom i kreativ samtale med.

Også Brandes' norske elev Henrik Jæger bruker ordet for det meste negativt. I litteraturhistorien fra 1896 heter det om H. A. Bjerregaard at «herfra farer han lige lugt ind i romantiken», og dessuten at han hengir seg til «romantisk-naturfilosofiske drømmerier». Om Maurits Hansen står det at «ulykkeligvis tog han ogsaa en hel del romantisk og romanagtigt skrammel med». Den bjørnsonske bondefortelling kaller Jæger «den nationale romantiks fineste blomst», men samtidig var noe helt nytt i emning, «og det nye, som spirede i stilhed og uklarhed, det var realismen». Fremskrittss- og befrielsesmetaforikken er klar og grei:

Romantiken sad endnu som et bind for øinene og hindrede slægten fra at se nøgternt og klart; men bindet var begyndt at løsne, og forskjellige omstændigheder bevirkede, at det i slutningen af seksitaarene og begyndelsen af syttiaarene gled helt af. Det kolde, skarpe, ubarmhjertige dagslys afløste romantikens «*beauté de nuit*».¹⁶

Fra Brandes og Jæger utvikler det seg derfor et syn på romantikken som et tilbakelagt og umodent stadium i litteraturhistorien, noe man fra realismens ståsted måtte beskue med et overbærende blikk. Det er tiden for svermeri, virkelighetsflukt, ensom naturdyrking, ensidig åndelighet, idealistisk forsoning og harmonisering – og gjerne dragning mot kristendom og mystikk og det uutsigelige. Romantikken fortapte seg i eventyr fra fjerne land eller fjerne tider eller i sjelens dype sjakter eller i havet, døden og kjærligheten på måter som gikk utover blikket for samfunnet, politikken, kulturen og sivilisasjonen. Denne overbærende fremskrittssmodellen, slik den ble videreutviklet og pleiet i Norge, fører til den velkjente historiefortelling der det midt på 1870-tallet kommer til et klart brudd i Bjørnsons og Ibsens forfatterskap, og da ikke minst med Brandes som inspirator og hjelper. En slik fortelling tar for gitt at forfattere som Wergeland, Collett, Vinje og den tidlige Bjørnson i stor grad var gode fordi de allerede stod med en slags fot i den kommende realisme.

2. Den realistiske fase

Rundt århundreskiftet utfordres den brandesianske fremskrittss- og avvisningsmodell av forskere som Ernst Sars og Christen Collin. Sars deler i essayet «Om Henrik Wergelands historiske Syn og Forfatterskab» (1898) den romantiske epoke og tenkning inn i et «rousseau'sk Høire» og et «rousseau'sk Venstre». Denne skillelinjen lar han også dele den norske romantikken på midten, mellom Welhaven og Wergeland, mellom det vi nå kan kalle romantisk idealisme og romantisk realisme. I den sarske modell blir ikke moderne realisme noe som vokser frem i opposisjon til en romantisk fortid, men noe som har vært der hele tiden, fra romantikkens rousseauske fødsel:

16. Jæger 1896, s. 48, s. 59, s. 643 og s. 643–644.

At være Rousseau's Discipel ved 1830 eller paa den Tid Wergeland optraadte, kunde betyde, at man tilhørte Reaktionen og hyldede aflægs Synsmaader, men det kunde ogsaa betyde det stik modsatte – at man stod i den aandige Avantgardes allerførste Række.¹⁷

Det «rousseau'ske Venstre», slik det kommer til uttrykk hos Wergeland, forener for Sars «Romantikens friere Kunstopfatning og mer poetiske Stil med Oplysningstidens Friheds- og Fremskridtsentusiasme». Rousseau tok videre opplysningens «Friheds-, Fremskridts- og Humanitetsidéer» ved å vise at disse ideene ikke optimistisk kunne tas for gitt, og at mennesket ikke ble styrt av fornuft alene. Likevel holdt også han fast på en grunnleggende optimisme:

[I]det [Rousseau] hævdede, at Mennesket er godt, om end Menneskene er slette, d. v. s. at Mennesket har en naturlig Adel, en god Kjerne, som bryder igjennem alle Forvilder og Forvanskninger, og som tilslutt maa bli seirende: – har han været med paa at indlede og forberede den moderne evolutionistiske Historieopfatning.¹⁸

For Sars hadde Rousseau slik det hele: Ikke bare en fortsatt respekt for den kritiske fornuft, men også den største sans for subjektivitet, historisitet, følsomhet, fantasi, natur og det originale ved det enkelte menneske. I estetikken fremmet han et syn på kunst «som var mer naturlig end Samtidens og gav Rum for en friere Udfoldelse af alle Menneskets Evner og Kræfter». Wergelands venstre-rousseauisme finnes fremfor alt i hans virkelighetsnærhet, som ifølge Sars' essay «Wergeland og Welhaven» (1900) først for alvor kunne bli verdsatt under innflytelsen fra 1860-tallets politiske stridigheter:

Jo mere Virkelighedssansen kom til sin Ret i den raadende æsthetiske Smag, des kortere maatte, saa at sige, Veien blive til den Wergeland'ske Digtning – des mere maatte man faa Øinene op for det naturfriske ved den og lære at sætte Pris derpaa, at den saa ofte gaar lige løs paa sin Gjenstand og gjengiver de modtagne Indtryk med en slig umiddelbar Kraft og Anskuelighed uden at omsmelte og forflygtige dem til Refleksjoner eller Stemninger.

På 1860-tallet kunne politikk og estetikk igjen bli to sider av samme sak, slik det hadde vært for Wergeland på 1830-tallet:

Jevnsides med dette Omslag eller Gjennembrud paa det politiske Omraade foregik et andet paa det literær-æsthetiske, idet Romantiken gled over i en mere og mere udpræget realistisk Retning. Ogsaa dette sidste virkede til at nærme de to Omraader til hinanden og fornye den levende Sammenhæng mellem begge, som Wergeland havde repræsenteret.¹⁹

Sars' elev Christen Collin videreutvikler dette i sitt store verk om Bjørnson, publisert i årene 1902–1907. Et av de mest interessante avsnittene handler om hvordan norsk 1850-tallslitteratur fikk sin egenart ved *samtidig* å bli romantisk og realistisk. Den helt unge Bjørnson hadde tidlig publisert noen temmelig nakne og «avfotograferende» skisser, men

17. Sars 1912, s. 161 og s. 158.

18. Sars 1912, s. 158 og s. 161.

19. Sars 1912, s. 160 og s. 127.

han fikk deretter, med de større bondefortellingene, raskt innarbeidet denne direkte realisme i en rikere kunstnerisk visjon. Collins analyse er verdt å forfølge i en viss detalj:

I «Aanun» og «Ole Stormoen» og endnu tildels i «En munter mand» finder vi en temmelig snæver og snustør nutids-realisme, som viser, at Bjørnson trængte til en sterk gjennomlevelse av romantik til befrielse. Særlig trængte han til en utenlandsreise i fortiden. [...] Den samme utvikling, som atskillige av Europas øvrige land, navnlig England og Frankrike, hadde gjennomgått i løpet av to eller tre slektled, gjennomgikk Bjørnson og Ibsen i løpet av et eneste. Dette er efter mit skjønn et av de originaleste træk ved den ny-norske litteratur.

Saaledes har disse to digtere, ved at gaa tilbage til den «romantiske» tids poetiske opgaver og først løse dem, naad frem til en rikere og dypere form av realisme.

Altså: Nettopp ved å utsette seg samtidig for realistiske og romantiske impulser, fikk Ibsen og Bjørnson hentet ut det beste fra begge sider: De ser alltid det ene i lys av det andre, og denne blandingen tar, ifølge Collin, begge dikterne med seg hele livet, tvers igjennom mer overflatiske endringer og skillelinjer:

At baade Bjørnsons og Ibsens digtning er bygget i to etager – saga- eller sagn-digtning og nutids-digtning – vil vel komme til at utgjøre noget av deres varigste trylleri. Menneskene der ovenpaa, nutidens mennesker, er likesom barn av dem der nedenunder; de synes at ha tilbragt sin barndom dernede.

Med dette som utgangspunkt tar Collin et generaloppgjør med tanken om at det var Brandes og hans berømte forelesninger som vekket Bjørnson og Ibsen til å bli realister og samtidig vinke farvel til romantikken:

Altfor længe har den opfatning været fremherskende, at femti- og sekstiaaarenes bondefortællinger og sagastykker væsentlig var en sidste udløper av gammel «romantik», saa at si den avsluttende baktrop i en lang europæisk kjæde. Særlig i 1880-aarene, da Georg Brandes skrev sine aandfulde studier over Bjørnson og Ibsen [...] og da hans talentfulde norske elev, Henrik Jæger, utgav sin essay over «Synnøve Solbakken og dens tid», var man altfor tilbøielig til at anse «romantikken» for et tilbakelagt standpunkt. Ordet romantik var blit til en nedsættende betegnelse, som omsluttet forestillingen om noget falmet og forældet.²⁰

I sin anmeldelse av første bind av Collins bok legger Sars stor vekt på dette punktet. Han gjør også narr av hvordan danskene har hatt en egen interesse av å la Brandes stå som den store inspirator som omvendte nordmennene fra romantikk til realisme:

Bjørnsons og Ibsens Digtning er saaledes bleven, saa at sige, skaaret over paa Midten, og den sidste (og bedste) Halvdel indkasseret til Fordel for dansk Aandsliv, til Forherligelse af en dansk Aandsbedrift.

Sars kunne ikke ha vært mer emfatisk her: «Urigtigheden af denne Fremstilling er bleven godtgjort paa en saa slaaende og afgjørende Maade i det Collinske Verk, at jeg maa tro, at den idetringeste hos os har udspillet sin Rolle for alle Tider.» Collin har påvist, heter det videre, hvordan «Bjørnson allerede som ung Student i sine kritisk-æsthetiske Avisartikler

20. Alle sitatene fra Collin 1923, s. 246–250.

opstillede et naturalistisk Program, endog temmelig radikalt naturalistisk eller realistisk Program». Eller: «[D]et sande Forhold er, at [den Bjørnsonske Bondenovelle] indleder et helt nyt Afsnit i norsk Litteratur og betegner Gjennembruddet for den nye norske, væsentlig realistiske Menneskeskildring.»²¹

Synspunktene til Sars og Collin har røtter i Bjørnsons egne protester mot Brandes' og Jægers historieskriving fra 1880-tallet og i Kristian Elsters viktige og sterkt Bjørnson-vennlige litteraturkritikk fra årene rundt 1870. I det tjuende århundret ble så de antibrandesianske perspektivene videreført av Gerhard Gran, de er av og til til stede hos Halvdan Koht, og de kan mer enn skimtes hos Francis Bull. Bulls bind 4 av litteraturhistorien var ment å dekke hele perioden fra 1848 frem til første verdenskrig, og hans programmatisk tekst for hele perioden var alltid Bjørnsons artikkel om «En Nytaarsbog» fra januar 1854, altså den berømte nedsablingen av Welhaven-generasjonen og dens melankolske idealisme. For Bull stod det klart at dette essayet innleder det som skulle bli den realistiske epoke i norsk litteratur. Allerede i et forord til sin utgave av Bjørnsons *Samlede verker* hadde han skrevet:

Det var store krav [Bjørnson] stillet til en ny digtning: krav om freidige, sunde, livsfriske skildringer og nationalt åndsinthold, uten sykelig sentimentalitet i efterplapring av dansk og tysk romantik, men også uten hult skryt og chauvinsitisk dunderidunder. [...] Slik som han hadde stillet kravene, kunde neppe nogen anden end han selv opfylde dem, men for ham passet de, og hele hans ungdomsdigtning er en virkeliggjørelse av de teorier han hadde bygget i sine kritikerår.²²

Vi kan si at den realistiske romantikkforståelsens viktigste periode var tiden 1900–1920, men i hele perioden 1870–1940 eksisterer den side om side med den avvisende holdningen. Etter krigen er den nærmest blitt glemt, iallfall i sin dypere egenart, slik forskerrekken fra Collin og Sars til Bull også lenge nesten var glemt.

En årsak til en slik glemsel var at realismen til en viss grad falt sammen med den tidlige litteraturhistorieskrivingen selv, og at denne med årene ble utdefinert som et ideologisk uttrykk for nasjonalromantikken og for den norske nasjonsbyggingen. Sars la mange av de historiografiske premissene med sin *Udsikt over den norske Historie*, men disse premissene ble bare sporadisk og aldri ukritisk fulgt opp av de litteraturhistoriske arbeidene til Gran, Koht, Collin og Bull. Sistnevnte søker i sin doktoravhandling fra 1916 riktignok etter «en indre linje» i nasjonens historie, og han tenker seg at dersom «en slik forbindelse i norsk historie ikke fandtes, saa maatte vi konstruere den frem».²³ Bull er likevel forsiktighetens mann. Om Sars' tolkning av en slik indre nasjonal linje, sier han straks etterpå at den «ikke overalt [kan] sies at være fundet uden filosofiske konstruktioner som den nøkterne historiske forskning ikke helt erkjender berettigelsen av». Bulls egen litteraturhistoriske fortelling om tiden fra reformasjonen til 1814 blir senere en kartlegging av «nasjonal selvhevdelse i litterære arbeider»,²⁴ men denne historien fortelles på en empirisk nyansert måte, noe som bare forsterkes da den, i litteraturhistoriens fjerde bind, kommer frem til tiden fra «februar-revolusjonen til første verdenskrig». De omfattende analysene av Collett, Vinje,

21. Sars 1912, s. 289 og s. 294.

22. Bull 1919, s. ii–iii.

23. Bull 1916, s. 3.

24. Bull 1958, s. 1.

Bjørnson, Ibsen og Jonas Lie former seg der ikke til et nasjonalt triumftog eller til en gitt historieforståelse, men behandler de fem forfatterne som fem unike personligheter i nasjonens kultur.

3. Den idealistiske fase

På 1920-tallet oppstår det en nyidealistisk tid i synet på norsk romantikk generelt og på Wergeland spesielt. A. H. Winsnes er en pioner, men Fredrik Paasches bind 3 av *Norsk litteraturhistorie* blir det sentrale dokumentet. Paasche var professor i tysk litteratur fra 1920 og bryr seg lite om Brandes og sine egne forgjengere blant norske, romantikkvennlige forskere. Han funderer nå sin Wergelandslesning trygt på tysk romantikk, på Novalis, Schlegel, Schelling og Schellings norske elev Henrich Steffens. Hele veien har Paasche også et utpreget positivt syn på en høyere verden enn denne:

Men den sterkeste skapende åndskraft var ikke forstandigheten; de dunklere sider av bevissthetenslivets låder som et uendelig rike, «drømmen» var like virkelig som sansningen, og vel så vesentlig, den sammenfattet sikrere, ga helere og sannere syn, den var «sjelens Allerhelligste». «Innover går den hemmelighetsfulle vei,» sa Novalis. Man lette etter et ord for denne livsfølelse; ordet ble «romantisk». Det hadde hittil hatt betydningen romanaktig, uhverdaglig, overordentlig; nå ble det brukt om det opplatte sinn og den høyere virkelighet det kjenner eller aner.

I all den nasjonale og individuelle mangfoldighet merkes likevel et tydelig fellesskap: «det romantiske» ytrer seg i lidenskapelig idealisme, i tro på dikterens profetiske kall, i sans for det universelle og kosmiske, i dragning mot myte og middelalder.²⁵

Den realistiske romantikk har egentlig aldri kommet ordentlig på offensiven igjen etter Paasches store bind. Følger man fremstillingen av romantikken i etterkrigstidens lærebøker og litteraturhistorier, ser man hvor sterkt den tysk-danske og idealistiske arv står. Selv ganske nøytralt refererende kommentatorer vektlegger ofte det oversanselige fremfor det sanselige. I en lærebok for gymnaset fra 1955, skriver Johs A. Dale:

Denne allkjensla, lengten mot endeløysa, er eit av fremste kjennemerka på romantikken. Det er ei religiøs kjensle. Altet er eit guddommeleg kunstverk, berre ein religiøs hug kan koma i samband med det. Elles lengtar romantikarane mot gamle tider og fjerne land, mot fridom eller mot mystikk, eller berre mot eit idealtivære som ingen stad finst. [...] Den verkelege diktaren skaper si eiga form. I verket lyfter han seg opp over kvardagen. For det ålmenn-menneskelege har han lita interesse, han leitar opp det sermerkte og einstaka i natur og menneskeliv – abnorme sjeletilstand, ville fjell og djupe skogar, månelys, skuming, natt. Han vil tolke serlaga stemningar, seia det useiande.²⁶

Selv en venstreradikal forsker som Willy Dahl synes å være fanget i det idealistiske bildet av romantikken:

Nær sagt alle elementer i den åndsstrømningen vi kaller romantikken, er å finne i [Wergelands] «Blomsterstykket». Der er forestillingen om den «høyere virkelighet», drømmen som er sannere enn sansnin-

25. Paasche 1959, s. 11 og 14.

26. Dale 1955, s. 85.

gen. Der er panteismen, opphevelsen av skillet mellom ånd og natur, besjelingen av materien. [...] Og der er dyrkelsen av geniet, av kunstneren, av inspirasjonen.²⁷

I sin litteraturhistorie begynner Dahl sin utlegning av emnet på denne måten:

Sentralt i den romantiske filosofi står forestillingen om «verdenssjelen» som gjennomstrømmer alt og som menneskene søker å gripe og uttrykke gjennom kunsten. Nøkkelordene er fantasi, intuisjon, anelse og lengsel.²⁸

Dette er bare få og typiske eksempler blant mange. Idealismen stod meget sterkt i norsk romantikkforskning iallfall frem til den poststrukturalistiske vending rundt 1990. Det er noe uklart hvor grunnleggende svekket den siden er blitt.

4. Den dekonstruktive fase

Den litteraturvitenskapelige dekonstruksjonens innsats bestod ikke minst i å revitalisere interessen for romantikken, men den gjorde det på helt nye premisser. Dekonstruksjonistene gjorde romantiske tekster til laboratorier for en uovertruffen form for språklig selvkritikk. Paul de Man var foregangsmannen, som i det programmatisk essayet «The Rhetoric of Temporality» (1969). For ham er den tradisjonelle romantikkforståelsens ulike former for transcendens og estetiserende harmoni eller realistisk fornyelse og innsikt kun illusjoner som bygger på en flukt fra selvets «authentically temporal destiny». Den tradisjonelle romantikkens ulike idealistiske og realistiske strategier er uttrykk for et ønske om å unnsnippe tiden og døden og det faktum at selvet aldri kan være identisk med seg selv eller noe annet, inkludert dets eget språk. Ifølge de Man *avslører* sterke romantikere som Wordsworth, Hölderlin og Rousseau det ved deres egen subjektivitet som «has sought refuge against the impact of time in a natural world to which, in truth, it bears no resemblance».²⁹

Dekonstruksjonen ble fremfor alt rettet mot former for romantisk idealisme, også da den etter hvert fikk sine norske utøvere. I en lesning av Wergelands *Jan van Huysums Blomsterstykke* begynner for eksempel Lars Sætre med å si at «[v]erket rommar grunnleggjande spørsmål om kunst og ditekunst», og han ser det som «rimeleg å hevde at Blomsterstykket nærmar seg desse spørsmåla frå romantikarens ståstad». Deretter lister han opp punkter han mener dekker det gjengse synet på hva «romantikk» innebærer:

Her møter vi ein diktarleg diskurs som er rotfest i eit idealistisk verdssyn. Den formidlar mellom eg, omverd og eit overgripande åndeleg være. Vi les eit organisk innretta verk, der språket er gitt vakker biletleig form. Det forskjønna språket er organisk samantve med diktarens sjel, opplevingar og visjonar. Diktar-eg og opptredande personar står som representantar, og lar utsynet omfatte heile menneskeslekta – i kommunikativ utveksling med natur og altomgripande verdsånd, som diktargeniet suverent evnar å gi uttrykk for.³⁰

27. Dahl 1975, s. 6.

28. Dahl 1981, s. 28.

29. De Man 1983, s. 206.

30. Sætre 1995, s. 242.

I samme ånd snakker Frode Helland om hvordan det er mulig «med en viss rett [...] å snakke om Blomsterstykket som et enhetlig, idealistisk-romantisk verk, som etablerer og fastholder det harmoniske sammenfallet med verdensaltet i en usynlig-hemmelig, ideell mening».³¹

Atle Kittang var også blant dem som først prøvde ut en dekonstruktiv lese måte på en del Wergeland-dikt, blant annet «Mig Selv» og dødsleiediktene «Til Foraaret» og «Til min Gyl-denlak». Troen på det nye i den nye litteraturteorien er hos Kittang sterk, og tidligere forskning blir slått sammen til «Wergeland-litteraturen», om enn med modifierende uttrykk om hva som kjennetegner denne litteraturen «oftast» og «som regel»:

Oftast blir alle dei seks dødsleie-dikta lesne på same måten – som uttrykk for menneskets og dikte-kunstens siger over døden: Wergeland når denne sigeren på dobbelt vis, dels gjennom trua på eit nytt og evig sanseleg-åndeleg liv i det hinsidige [...] og dels gjennom ein naturreligiøst begrunna identifika-sjon med vegetasjonens sykliske fornyingskraft.³²

På et vis har den dekonstruktive tilnærming både til den norske romantikken og til Werge-land vært den rådende i feltet etter 1990. I relativt liten grad har den selv blitt underkastet kritikk, iallfall når det gjelder disse spesifikke anvendelsesområdene. Dette skyldes dels at dekonstruksjonen fortsatt er relativt ny, dels at den romantiske idealismen fremstår som et svekket alternativ, og dels at den romantiske realismen på mange måter fortsatt er glemt. Den ble iallfall aldri tatt inn som en samtalepartner eller en reell antagonist for disiplinens dekonstruktivt anlagte utøvere.

Sammenfattende kan vi si at alle de fire fasene fortsatt eksisterer som fire ulike holdnin-ger til romantikken, men at det er nummer 1, 3 og 4 som utvilsomt er mest tydelig til stede i den litteraturvitenskapelige kulturen. Imidlertid er det den realistiske tradisjonen som gir det mest komplekse bildet av forholdet mellom romantikk og realisme, og som nå har mest kraft til å fornye romantikk-forskningen og romantikkens plass i litteraturhistorien. I den avvisende tradisjonen er realismen (som epoke og skrivemåte) målet og redningen. I den idealistiske tradisjonen er realismen et ukunstnerisk fall ned i banalitet, fragmentering og råskap. I den dekonstruktive tradisjonen er både realistiske og idealistiske tolkninger av romantikken *beside the point*. Bare i den realistisk-romantiske tradisjon fremstår forholdet mellom romantikk og realisme samtidig intenst, uavklart og genuint spenningskapende. Det åpner for mer tolkning, mer arbeid, mer forskning.

Med dette menes også at det er den realistisk-romantiske tradisjonen som skulle ligge best til rette for at vi unngår all epoke-essensialisme. Der de avvisende, idealistiske og dekonstruktive holdninger på ulike måter samler romantikkforståelsen omkring et midt-punkt av henholdsvis virkelighetsvegning, forsoning og negasjon, vil den realistiske hold-ningen lettere kunne utvide forståelsen til også å romme de tre andre mulighetene. Det wergelandske standpunkt i striden med Welhaven var i seg selv avvisende til essensialis-tiske definisjoner av kunst og av tilhørende forsøk på å gjøre kunstverket autonomt. «Jeg læser en Poesie, jeg hører en Digers Sang, og spørger ikke om, hvad Ordens-Titel den efter Systemet tilkommer; den er hvad den er», skriver Nicolai Wergeland i 1833.³³ Den samme

31. Helland 2003, s. 209.

32. Kittang 1998, s. 85.

33. Wergeland 1995, s. 23.

pragmatisme kjennetegner Bjørnsons mange stikk mot Monrads autoritet på 1850-tallet. En slik oppåpnende holdning sier at kunsten *også* må få lov til å være opprørsk og tendensiøs, vill og uformet, mangfoldig og eksentrisk. Den sier *ikke* at det er kunstens essens å ha en eller noen få av disse egenskapene. Dersom realismen gjøres til romantikkens essens, er altså lite vunnet. Den realistiske tolkningens mulige kreativitet ligger i dens antiessensialisme.

Den realistiske tradisjonen vil naturligvis også stå sterkere dersom vi beveger oss utenfor landets grenser. I 1943 skrev idéhistorikeren Jacques Barzun: «[W]hat the romanticists of the period 1790 to 1850 sought and found was not a dream world into which to escape but a real world in which to live. The exploration of reality was the fundamental intention of romantic art.» Eller:

None of [the Romanticists] «escaped,» each acted out his feelings. Indeed most of them – Byron and Rousseau among the first – proclaimed that the goal of life is not happiness (in the sense of enjoyment) but activity.

Barzun skriver også rett ut at «romanticism is realism.»³⁴ Lignende innsikter finnes på samme tid hos engelskmannen F. R. Leavis og tyskeren Erich Auerbach. «I virkeligheten er det en tett og umiddelbar forbindelse mellom de første realistiske verkene og romantikkens intellektuelle fundament», skriver Auerbach i 1933. Romantikken bidro til realismen med «historical sensibility», «a feeling for life», «the authentic reality of the individual subject and the world» samt blandingen av litterære stilarter som ikke lenger tilla menneskene enten høytragiske eller lavkomiske kvaliteter, men som grep «the totality of life». Auerbach oppsummerte den gang realismens romantiske genese ved å si: «I romantikken innså man at virkeligheten var i evig utvikling og fornyelse og at det er liv rundt oss på absolutt alle kanter.»³⁵ For Leavis er det Charles Dickens' realisme, hans «responsibility towards life», som samtidig gjør ham til det «greatest of the romantic novelists».³⁶

I senere år er det ikke minst den filosofiske pragmatismen som har kunnet danne en bro mellom former for realisme og romantikk, hos Richard Rorty eller i studier av typen Tim Milnes' *The Truth about Romanticism*, som setter seg fore å utforske «why so much romantic writing appears to veer between a thoroughly pragmatic attitude towards truth, interpretation and self-description, and a propensity to hypostasise key concepts as transcendent ideals».³⁷

Men oppløser ikke denne realistiske romantikken alle eventuelle spenninger mellom romantikk og realisme, både når det gjelder epokebestemmelse, tidsånd og skrivemåte? Hadde ikke Aarseth rett i at det har vært en tendens til å inflatere realisme-begrepet slik at det passer inn over alt? Oppløses ikke nå alle grenser?

34. Barzun 1961, s. 58, 61 og 62.

35. Se Auerbach 2014, 146ff og 154.

36. Leavis 1970, s. 276.

37. Milnes 2010, s. 3. Se ellers et essay som «Nineteenth-Century Idealism and Twentieth-Century Textualism» i Rorty 1982.

III. DET ENKELTE OG DET ALLMENNE

Allerede romantikken var (også) realistisk, men det kommer fra 1850-tallet nye krav til dikterisk virkelighetsnærhet som gjør at en ny epoke innledes. Epoken preges på en ny måte av romanen, som siden Daniel Defoes banebrytende bøker alltid var en realistisk form, og den preges også av en ny politisering av kulturen som i Norge særlig starter med valgene i 1859 og strekker seg frem mot 1890.

Selv om vi hele veien regner med en realistisk tradisjon i romantikkforståelsen, betyr ikke det at ikke nyansene kan flerfoldiggjøres på lavere nivåer. For det første vil det fortsatt finnes romantikere som ikke er spesielt realistiske, enten de heller vil være idealister, demonikere, nihilister, ironikere eller estetister. Mulighetene er mange. For det andre finnes det realister som ikke er romantikere, rett og slett ved at de mangler den subjektive dimensjon, den som setter individet opp mot det konvensjonelle fellesskapet og den indre og ytre natur opp mot den allmenne kultur. Uten disse to urkonfliktene er det neppe mulig å snakke om romantikk i det hele tatt, men konfliktene *løses* naturligvis på høyst ulikt vis. Vi har den kompromissløse Brand, som krever alt eller intet og ikke bryr seg om hvem han tar med seg i fallet. Vi har det tragiske kjæresteparet Sophie Ramm og Georg Cold som burde og kunnet ha fått hverandre, men som splittes av et sett ironiske tilfældigheter og tidens fordommer. Vi har Thorbjørn og Synnøve som også kunne ha mistet hverandre, men som med god hjelp klarer å forene Granliden-slektens handlekraft med Solbakken-slektens selvdisiplin. Vi har Henrik Wergeland som med kosmisk selvtillit lar stjernelyset «overgyde min Sjel med en Rolighed som av Alabaster», som møter sine motstandere med «Ligets milde Smil» («Mig Selv») eller som nesten alltid klarer å dikte seg fra mismot og elendighet til nytt håp og nytt sosialt fellesskap (for eksempel «Følg Kaldet!»). Ibsens Nora vender med suveren forakt sitt borgerlige liv ryggen, mens Bjørnsons Svava Riis opponerer med en mer følsom ambivalens. Alt dette kan kalles romantiske holdninger, men det empiriske mangfold er her uten grenser og må studeres nettopp empirisk. Gerhard Gran forsøker seg et sted på følgende kontrastering av Ibsen og Bjørnson:

[S]aken er vel at Bjørnson i grunden var alt andet end et romantisk temperament, han var et dennesidig, jordisk og praktisk handlingsmenneske med utpræget virkelighetssans og uten noget erende i skyerne.

Ibsen derimot var romantiker i røtterne og tvers igjennem. [...] Ibsen var endog romantiker i det som man kan kalde hans politik, det er romantik at sætte torpedo under arken eller at slaa spillet overende; det er noget som den fornuftige Bjørnson aldrig vilde indlate sig paa ...³⁸

Dette plasserer romantikken som sådan for mye i den idealistiske sfære, men Gran prøver i det minste å analysere forskjeller mellom de to gigantene med utgangspunkt i de store litteraturhistoriske begrepene. Bjørnson og Ibsen var romantikere på hvert sitt vis, og Bjørnson var mer av en realistisk romantiker enn Ibsen. Utvilsomt kan vi bevege oss derfra til nye eller velbrukte underkategorier for å gjøre klassifiseringen mer finmasket.

En slik klassifisering kan foretas uten å gi slipp på den grunnleggende respekt for enkeltforfatteres integritet. Forholdet mellom deres typiske karakteristika og deres særegne kvaliteter vil nesten alltid være et interessant empirisk spørsmål. En nærmere avklaring av

38. Gran 1919, s. 49.

dette forholdet mellom det enkelte og det allmenne er også nødvendig for å imøtegå den type kritikk av litteraturhistoriografien vi møtte hos Kittang og Meldahl i 1983. Hvordan skal vi unngå at våre allmenbegreper mytologiserer litteraturhistorien mer enn nødvendig?

Et bilde fra Jens Arup Seip kan være til hjelp for den rette håndtering av de litteraturhistoriske kategorier. I forordet til første bind av sin *Utsikt over Norges historie* nevner han hvordan historiefortellingen har den «enkle tidsrekke som grunnstamme», og at forsøk på å komme frem til «historiske helheter» deretter må operere med en «bunt av tidsrekker» av ulik art:

Det vil igjen si at den sammenhengende historiske helhet, den syntese en historiker kan strebe etter, er begrenset i omfang. To eller flere parallelle tidsrekker i vekselforhold til hverandre kan, om man vil, kalles et «system»; i dette begrep ligger da bevegelse, som et tilhørende trekk. En rimelig grafisk beskrivelse er ikke systemtenkningens sirkel i hvile, men piler i flukt.³⁹

De litteraturhistoriske piler vi dermed bør kunne avbilde i flukten, er for det første dem som er knyttet til epokene (som romantikk og realisme), for det andre dem som er knyttet til ulike underavdelinger (i tilfellet norsk romantikk: de fire hovedtradisjonene diskutert her), og for det tredje dem som er knyttet til de enkelte forfatterskap sett som så og så mange virkningshistorier. Alle disse pilene vil fortsette sin flukt, og ingen tror at vi endelig vil se dem treffe sine «mål». Også innenfor den banen som her er tegnet opp ved hjelp av de fire tradisjonene i romantikkforskningen, ligger alle muligheter åpne når det gjelder hvordan et enkeltverk skal leses og diskuteres. Verkene fanges ikke i en sluttet sirkel, men «avfotograferes» et eller annet sted i flukten.

Men er ikke likevel all historieskriving utillatelig generaliserende?

I Norge på 1800-tallet var det A. M. Schweigaard som var den fremste kritikeren av allmenbegrepers forførende natur. Dette gjaldt både i hans tid som en av landets ledende akademiske teoretikere – primært 1830-tallet – og i hans tid som utpreget nytteorientert professorpolitiker etter 1842, da han første gang møtte på Stortinget. Schweigaard var nådeløs mot den tyske filosofiske idealismen og mot filosofiske prinsipper og absolutter knyttet til naturretten. I en omtale av William Sverdrups bok *Logik* uttaler han seg slik:

Skolephilosophien gaaer nu just ud paa at indbalsamere og unddrage fra Forraadnelse Udviklingens Skud, der kun vare til, medens de havde Liv. I det den vil gribe og forevige de afvexlende historiske Tendentser, giver den os et Riis af tørre og i deres Saftløshed uforanderlige Qviste, istedetfor en Rosenbouquet, der dufter til den dør.

Men Virkeligheden er ikke et Kar man kan gribe i dets Hanker, for med een Fangst at bemægtige sig dens flydende Indhold: den er en rindende Strøm, som vi maae følge; thi for os standser den ikke.⁴⁰

Også Schweigaard hadde imidlertid behov for sine allmennforestillinger. Han var i sine glansdager en slags utilitarist og til og med en slags pragmatist en stund før dette kom på moten.⁴¹ Etter manges mening utartet deretter hans kritiske nominalisme og hans

39. Seip 1974, s. 9.

40. Schweigaard 1836.

41. Se Løchen 1919 for en fortsatt grunnleggende diskusjon av Schweigaards tenkning.

ekstreme antimetafysikk seg til en stagnert politisk konservatisme og en snever sosial materialisme. Iallfall hevder hans motstander Ernst Sars at Schweigaard etter 1850 falt inn i en tenkemåte karakterisert av formelen «vi ved, hvad vi har, vi ved ikke, hvad vi faar». Tiden ble dermed snart overmoden for det Sars kaller de «allmenne Friheds-, Ligheds-, Selvstyre-, og Nationalitetsprinciper», uten hvilke det politiske liv ville ende «i Fordærvelse». Slike prinsipper samlet seg i det som med tiden skulle bli de politiske partiene, og uten partiene vil man for Sars få «noget meget verre, Strid mellem Klasser og Koterier», der politikken «bliver et Rænkespil, en Forretning eller en Vægter- og Polititjeneste, og ender i Forsumpning, mod hvilken Folkets sunde Sand og Livinstinkter maa reise sig».⁴²

Sars styrer derfor seg selv og nasjonens ideelle politiske liv inn et sted mellom Schweigaards nominalistiske skepsis, som Sars absolutt hadde sans for, og den engasjerte politiske idealisme han forbinder med Johan Sverdrup og Bjørnson. Hvorvidt Sars i sin generelle historieskriving selv beholdt en slik balanse, er så definitivt en annen sak, men balansen kan uansett være et ideal for den som vil praktisere litteraturhistoriografi i hans ånd i dag.

LITTERATUR

- Auerbach, Erich (2014) *Time, History, and Literature. Selected Essays*. Overs. Jane O. Newman. Princeton og Oxford: Princeton University Press.
- Barzun, Jacques (1961) [1943] *Classic, Romantic, and Modern*. New York: Anchor Books.
- Billeskov Jansen, F. J (1958) *Danmarks digtekunst III. Romantik og romantisme*. København: Ejnar Munksgaard.
- Brandes, Georg (1900) *Samlede Skrifter IV–V*. Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandels Forlag.
- Bull, Francis (1916) *Fra Holberg til Nordal Brun. Studier til norsk aandshistorie*. Kristiania: Aschehoug.
- Bull, Francis (1919) «Indledning» i Bjørnstjerne Bjørnson, *Samlede Digter-Verker I*. Kristiania og København: Gyldendalske Boghandel.
- Bull, Francis (1958) [1928] *Norsk Litteraturhistorie II. Fra reformasjonen til 1814*. Oslo: Aschehoug.
- Bull, Francis (1960) [1937] *Norsk Litteraturhistorie IV-1. Fra februarrevolusjonen til første verdenskrig*. Oslo: Aschehoug.
- Collin, Christen (1923) [1907] *Bjørnstjerne Bjørnson. Hans Barndom og Ungdom*. Annen utgave. Kristiania: Aschehoug.
- Dahl, Willy (1975) «Innledning» i Henrik Wergeland, *Jan van Huysums Blomsterstykke*. Bergen: J.W. Eide.
- Dahl, Willy (1981) *Norges litteratur I. Tid og tekst 1814–1884*. Oslo: Aschehoug.
- Dale, Johs. A. (1955) *Norsk boksoge. Femte utgave*. Oslo: J.W. Cappelen.
- De Man, Paul (1983) *Blindness and Insight. Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism*. 2. Ed. Red. Wlad Godzich. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Dvergsdal, Alvhild (1994) «Norsk litteratur i tusen år (1994). Noen generelle betraktninger.» *Norsklæreren* 5/94.
- Gran, Gerhard (1919) *Norsk aandsliv i hundrede aar III*. Kristiania: Aschehoug.
- Helland, Frode (2003) *Voldens blomster? Henrik Wergelands Blomsterstykke i estetikkhistorisk lys*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Jæger, Henrik (1896) *Illustreret Norsk Literaturhistorie II og III*. Kristiania: Hjalmar Biglers Forlag.

42. Sars 1912, s. 183 og 185.

- Kittang, Atle (1983) «Litteraturhistoriografien i historisk og teoretisk perspektiv» i A. Kittang, P. Meldal, H. H. Skei, *Om litteraturhistorieskriving. Perspektiv på litteraturhistoriografiens vilkår og utvikling i europeisk og norsk samanheng*. Øvre Ervik: Alvheim og Eide Akademisk forlag.
- Kittang, Atle (1998) *Ord, bilete, tenking*. Oslo: Gyldendal.
- Leavis, F. R. og Q. D. Leavis (1970) *Dickens the Novelist*. London: Chatto & Windus.
- Løchen, Arne (1919) «A. M. Schweigaards filosofi». *Edda*.
- Meldahl, Per (1983) «Om norske litteraturhistorier» i A. Kittang, P. Meldal, H. H. Skei, *Om litteraturhistorieskriving. Perspektiv på litteraturhistoriografiens vilkår og utvikling i europeisk og norsk samanheng*. Øvre Ervik: Alvheim og Eide Akademisk forlag.
- Milnes, Tim (2010) *The Truth about Romanticism. Pragmatism and Idealism in Keats, Shelley, Coleridge*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press.
- Paasche, Fredrik (1959) [1932] *Norsk Litteraturhistorie III. Norges litteratur fra 1814 til 1850-årene*. Oslo: Aschehoug.
- Rorty, Richard (1982) *Consequences of Pragmatism. Essays 1972–1980*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Sars, J. E. (1912) *Samlede Værker. Bind IV*. Kristiania: Gyldendal.
- Schweigaard, A. M. (1836) «William Sverdrups Logik». *Den Constitutionelle* 17. februar.
- Seip, Jens Arup (1974) *Utsikt over Norges historie. Første del*. Oslo: Gyldendal.
- Sætre, Lars (1995) «Meiningsfylde og substitusjon i Jan van Huysums Blomsterstykke av Henrik Wergeland» i *Perifraser. Til Per Buvik på 50-årsdagen*. Bergen: Litteraturvitenskapelig institutt.
- Wergeland, Nicolai (1995) [1833] *Retfærdig Bedømmelse af Henrik Wergelands Poesie og Karakter*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Wærp, Henning Howlid (1994) «Romantikken som periode og begrep – en kommentar til Norsk litteratur i tusen år.» *Norsklæreren* 5/94.
- Aarseth, Asbjørn (1981) *Realismen som myte. Tradisjonskritiske studier i norsk litteraturhistorie*. Bergen, Oslo, Tromsø: Universitetsforlaget.
- Aarseth, Asbjørn (1985) *Romantikken som konstruksjon. Tradisjonskritiske studier i nordisk litteraturhistorie*. Oslo, Bergen, Trondheim, Stavanger: Universitetsforlaget.